

M. MAAS (editör), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, (Cambridge University Press 2005), xxvii + 626 s. + 10 renkli 30 siyah beyaz levha, 9 metin figürü ve 16 harita ile birlikte.

M.S. 482 yılında, Bederiana adlı küçük Balkan kentinde (Dardania eyaletinde), doğan ve VI. yüzyılın hemen başlarında İstanbul'a gelen Flavius Petrus Sabbatius'un ya da bilinen adıyla Justinianus'un (Justinus'un evlatlığı) talihi, amcası Justinus'un 518 yılında şans eseri imparator olmasıyla köklü olarak değişti (*The Prosopography of the Later Roman Empire* II. 645-48). 527 yılında imparator olarak Akdeniz dünyasını yönetmeye başlayan Justinianus, bugün, "yaşadığı dönemin barbar dünyasında", o zaman kontrolü altında tuttuğu coğrafyadan daha fazla tanınmaktadır. Justinianus, modern batı dillerinde kendisi hakkında yapılan çalışmaları herhalde hayal bile edemezdi. Bugün İstanbul'da bulunan turistik cazibe merkezi pek çok binanın da banisi olan Justinianus'a ilişkin dilimizdeki en önemli eser, çağdaşı ve saray tarihçisi Prokopius'un, İmparatoru, çevresini ve dönemini karalamak için kaleme aldığı *Anecdota* ve aynı yazarın Justinianus'un inşaat programının anlattığı *Binalar* adlı eserinin ilk kitabıdır. Justinianus döneminde veya daha sonra yazılan vakayinamelerin (Malalas, Chronicon Paschale, Theophanes vb.) hiç birisinin dilimize çevrilmemiş olması sadece bir talihsizlik değildir.

Batı kanadı 476'da çöken Roma İmparatorluğu'nu son kez toparlamaya çalışan Justinianus (527-65), Roma'nın 'son imparatoru' olarak anılmayı hak etmektedir. Dönemi, bugünden bakıldığı zaman, özellikle dört noktada kendini göstermektedir: savaşlar, yasalar, inşaat faaliyetleri ve din tartışmaları. İmparator, bir yanda Batı Akdeniz'de önceki yüzyılda kaybolan denetimi yeniden kurmaya çalışıyor (bunun gerisindeki *reconquista* ideolojisi), diğer yanda Doğu sınırında Perslere karşı güvenliği de göz ardı etmiyordu ki, 532 de Perslerle yapılan 'ebedi barışın' esas amacı Batı Akdeniz'de hareket serbestisi kazanmaktı. Justinianus'un belki en önemli reformu hukuk alanındaydı. Tribonianus liderliğinde oluşturduğu ekip kısa süre içinde 529-534 arasında, *Codex Iustinianus*, *Digesta*, *Institutes* ve *Novellae* (bunlar *Corpus Iuris Civilis* oluşturmaktadır) gibi hukuk metinlerini ortaya çıkardı. İmparator bir yandan, politik ve idari problemleri çözmeye çalışırken, diğer yandan, Prokopius *Peri Ktismaton* (= *Binalar*) adlı eserinde de görüleceği gibi, İstanbul'da kiliseler inşa etmenin yanı sıra, Pers sınırındaki kaleleri de tahkim ederek, inşaat faaliyetlerine de devam ediyordu. Fakat Justinianus'un en büyük ve en kompleks inşaat programı, erken Bizans toplumunun inanç yapısına standart getirmek ve 'kilise birliğini' inşa etmektir. İmparatorun belki de en başarısız projesinin dinî alan olması garip bir ironidir. Justinianus, bir önceki yüzyılda toplanan (451) Kadıköy konsilinin, Akdeniz dünyası Hıristiyanları arasında yarattığı sarsıntıyı çok derinden hissetti. Bu konsilde Roma piskoposunun önerisiyle benimsenen inanç formülü, Suriye ve Mısır'da çok sert bir tepkiyle karşılanmıştı. Justinianus'un Kadıköy yanlıları ve karşıtarını bir şemsiye altında tutma politikası, içerdiği zikzaklardan dolayı, 542'de Monofizit kilise örgütünün kurulmasına göz yumduğu için iflas etti. Ancak Justinianus'un bu iki büyük akım dışında kalan dinî gruplara karşı toleranslı olduğunu söylemek de mümkün değildir.

Bu yazı çerçevesinde ana konularını ele alacağımız eser, yukarıda özetlenen Justinianus döneminin problemlerini farklı perspektiflerden incelemektedir. Dört ana kısımdan oluşan bu kolektif eser, yirmi akademisyen tarafından yazılan aynı sayıdaki makalelerden oluşmaktadır. "Structures and Ideologies of Empire" (=İmparatorluğun Kurumları ve İdeolojileri) adlı, sekiz makaleden meydana gelen birinci kısım (s. 1-212), eserin en hacimli kısmıdır. İlk makalede

"Roman Questions and Byzantine Answers: Contours of the Age of Justinian", (s. 3-27) M. Maas, Justinianus ve sonrasındaki dönemin ana hatlarını çizmekte ve Justinianus'un dünyasının jeopolitik, ekonomik, dinî ve entelektüel karakterini ortaya koymaktadır. J. F. Haldon, "Economy and Administration: How did the Empire Work" (s. 28-59), başlıklı yazısında, Justinianus'u çevreleyen VI. yüzyıl Bizans İmparatorluğu'nun ekonomik kaynakları, alt yapısı, ekonomik uygulamaları, toplum ve idare tarzını aktarmaktadır. B. Croke "Justinian's Constantinople" (s. 60-86), adlı bölümde Bizans başkentinin sınırlarını ve planını (bir haritayla birlikte) çizerek, kent yönetimi ve gıda problemi üzerinde durmakta ve VI. yüzyıl başkent toplumunun kültürel ve etnik kompozisyonunu ve bu toplumun izlediği törenleri anlatmaktadır. Bir sonraki "The Classical City in the Sixth Century: Survival and Transformation" (s. 87-112) başlıklı bölümde, K. G. Holm Filistin Caesarea'sına özel bir vurgu yaparak, altıncı yüzyılda, Batı dünyasındaki kent kültürünün düşüşüne karşın, bu kültürün doğuda hâlâ devam ettiğine işaret etmektedir. Justinianus dönemi savaşlarını inceleyen A.D. Lee ("The Empire at War" s. 113-133), kronolojik bir savaşlar tarihi yazmayarak, daha çok savaşların alt yapısını, Bizans ordusunun gücü ve savaşların etkileri üzerinde durmaktadır. P. Horden, "Mediterranean Plague in the Age of Justinian" (s. 134-160) başlıklı altıncı bölümde, Justinianus döneminde başlayan ve VIII. yüzyıla kadar bütün Akdeniz dünyasını saran salgın hastalıklar problemini ele almaktadır. Bölüm içinde verilen harita (s. 136-137), hastalıkların da fikirler gibi, ticaret yolları boyunca nasıl yayıldığını görmemizi sağlamaktadır. Salgınların teşhisi üzerine yoğunlaşan yazar, yarattığı etkileri de göz önüne almaktadır. Birinci kısmın son iki bölümünde C. Humfress, ("Law and Legal Practice in the Age of Justinian" s. 161-184) ve Ch. Pazdernik ("Justinianic Ideology and the Power of the Past" s. 185-212) paralel konuları işlemektedirler: Justinianus Döneminde Hukuk. Justinianus'un hazırlattığı hukuk külliyatlarını ele alarak başlayan Humfress, Roma hukukunun Hıristiyanlaşması sürecini *Digesta* ve *Institutiones* örneğinde işlemektedir. Pazdernik ise, Roma hukuk geleneğini imparatorluk ideolojisi perspektifinde ele alarak, Justinianus döneminde, hukuk alanında yapılan reformların anlaşılmasına yeni bir pencere açmaktadır.

Kitabın ikinci kısmı (s. 213-340), "Religion and Philosophy" (=Din ve Felsefe), Justinianus döneminin en karmaşık problemi olan din politikaları üzerine yoğunlaşmıştır. Din problemi, sahaya ilk giren birisi için gerçekten içinde çıkılmaz görünmektedir, çünkü bir yanda Justinianus'un izlediği zikzaklı çizgi, diğer yandan çağdaş Hıristiyan grupların çeşitliliği ve hızlı parçalanma özelliği dönemi zorlaştırılmaktadır. Din politikaları açısından bu dönem ayrıca Roma dünyasında kilise birliği politikalarının iflas ettiği bir çağdır, çünkü Justinianus, doğu sınırlarında yeni bir Sasanî saldırısı sonucunda ortaya çıkan siyasal istikrarsızlığın da dayatmasıyla, 540'ların başında ayrı bir kilise örgütünün yani Süryani Monofizit kilisesinin kurulmasına göz yummuştur. İkinci kısmın ilk makalesinde, "The Legacy of Chalcedon: Christological Problems and Their Significance" (s. 215-238), P.T.R. Gray, Hıristiyan kilisenin tecrübe ettiği doktrin tartışmalarının genel bir özetini yaparak, özellikle Kadıköy konsilin yarattığı kırılmaları ve Justinianus döneminin din politikasının ana hatlarını ortaya koymaktadır. L. Van Rompay, "Society and Community in the Christian East" başlığını taşıyan makalede (s. 239-266), Kadıköy konsilinin Doğu dünyasında yol açtığı tartışmaları ve gruplaşmaları ele alarak, Kadıköy itikadı karşıtı grupların oluşumunu ve Monofizitliğin ortaya çıkışını incelemektedir. Van Rompay ayrıca Bizans İmparatorluğu sınırları dışında kalan, Ermenileri ve Sasanî tebası doğu Hıristiyanlarını da gözden uzak tutmamaktadır. Justinianus'un Bizans İmparatorluğu sadece doğulu bir devlet değildi, bir o kadar da batılıydı. Hem imparatorun Batı topraklarını yeniden fethetme girişimi hem de Roma'daki papalık kurumuyla kurduğu sıkı ilişki bunu göstermektedir. C. Sotinel, "Emperors and Popes in the Sixth Century: The Western View" (s. 267-290), başlıklı çalışmasında, gititkçe girifdeşen (ve gerginleşen) Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerde imparatorların denge arayan girişimlerini konu edinmektedir. VI. yüzyılın

Hıristiyan dindarlığı, ibadet ve dua biçimleri, halkın ve din adamlarının dindarlığı ve ikonkлизм öncesinde ilk ikon dindarlığının ortaya çıkışı, D. Krueger, "Christian Piety and Practice in the Sixth Century" (s. 291-315), tarafından işlenmektedir. İkinci kısmın sadece son bölümü, Justinianus döneminde felsefe ve felsefeciler üzerinde durmaktadır. C. Wildberg, "Philosophy in the Age of Justinian" (s. 316-340), Justinianus dönemi filozofları hakkında prosopografik bilgiler verdikten sonra, dönemin filozofları arasında tartışılan konuları ve IV. yüzyılda felsefe ve politika ilişkisini tartışmaktadır.

Justinianus dönemi aynı zamanda, büyük mimarî projelerin (sivil, dinî ve askerî) ortaya çıktığı bir dönemdir. Eserin üçüncü kısmı (s. 341-397), "Literature and the Arts" (=Edebiyat ve Sanat), diğer kısımlara nazaran oldukça kısa ise de, dönemin hem mimarî hem de edebî ürünlerini ele almaktadır. J.D. Alchermes, "Art and Architecture in the Age of Justinian" (s. 343-375), dönemin mimarî eserlerinin sadece dışını değil, aynı zamanda iç dekorasyonunun zarafetini de ele almaktadır. Dönemin büyük mimarî projelerine ilişkin figürler ve bir kent planı (Justina Prima), bu çalışmayı görsel olarak da desteklemektedir. C. Rapp, "Literary Culture under Justinian" (s. 376-397), başlıklı makalesinde, dönemin edebî ürünlerinin ortaya çıktığı şartları ele almaktadır. Eskiçağ dünyasında entelektüel olmak, sıradan insanın (zengin bir hamiyetli değil) her zaman harcı değildi, çünkü yazılı eserlere sahip olmak pahalı bir işti. Dolayısıyla, Rapp bu konuya özel olarak dikkat çekmekte ve hamilerin pozitif rolü üzerinde durarak, himaye edilen yazarları (en meşhurları Prokopius ve Agathias) listelemektedir. Yazarın vurguladığı bir nokta da; edebî kültürde üretim ve katkı, özellikle taşra elitleri açısından, toplumsal merdivende yukarıya doğru tırmanış için de bir araçtı.

Bu hacimli eserin son kısmı (s. 399-533), "Peoples and Communities" (=Kavimler ve Toplumlar), VI. yüzyıl Bizans İmparatorluğunun etnik kompozisyonu ve İmparatorluğu çevreleyen halkları ele almaktadır. Bu kısmın ilk makalesinde, N. De Lange, "Jews in the Age of Justinian" (s.401-426), İmparatorluğun Yahudi toplumunun örgütlenmesini, sosyal hayatını ve Yahudilerin kilise ve İmparatorluğa karşı tavırını incelemektedir. L. Brubaker, "The Age of Justinian: Gender and Society" (s. 427-447), dönemin cinsiyet problemini, gelenek, din, hukuk ve toplumsal yaşam perspektifinden gözlemlemektedir. "Justinian and the Barbarian Kingdoms" (s. 448-476) başlıklı çalışmada W. Pohl, Kavimler Göçü (*Völkerwanderung*) sonrasında, Roma İmparatorluğu'nun batı yarısının kuzeyden gelen Germen asıllı kavimler tarafından nasıl parsellendiğini ve Justinianus döneminin reaksiyonun analiz etmektedir. "Byzantium and the East in the Sixth Century" başlıklı çalışmada (s. 477-509), G. Greatrex, Geç Antik çağda, Roma-İran ilişkileri üzerine genel değerlendirmeler yaparak, Justinianus döneminin Sasanî savaşlarını ve olası Sasanî saldırılarını yumuşatmayı amaçlayan ittifakları ele almaktadır. Bu noktada, doğu sınırında yaşayan Araplarla (Gassaniler) yapılan ittifakların önemine dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla, Justinianus'un Batı'ya döndüğü zaman bile Doğu'yu ihmal etmediğini görüyoruz. Bu kısmın ve eserin son bölümünde ("The Background to Islam" s. 510-533), F.M. Donner, Justinianus'un ölümünü izleyen yüzyılda Bizans ve Sasanîler arasındaki politik ilişkilerin yarattığı ekonomik, sosyal ve dinsel durumun İslamiyet'in doğuşunda tetikleyici bir role sahip olduğunu savunmaktadır.

Eserin sonunda yer alan kapsamlı bibliyografya (s. 535-581) ve indeks (s. 583-626), hem uzman okuyucu, hem de alan dışı okurlar için önemli kolaylık sağlamaktadır. Bu eser hiç kuşku yok ki, Justinianus dönemi ve VI. yüzyıl Bizans İmparatorluğu çalışacaklar için çok önemli bir başlangıç kitabı olacak ve uzun süre değerini muhafaza edecektir.

